

MAA KAARDI-RAMAT

kus sees

16 Maa Kaarti

Suhhataja:

3 39 18.

1. Ohle ja Hemmiko peedne pool korra	9. Saksa maa, Sveisli maa, Holland ja Belgia
2. Euroopa	10. Rootsi, Norwigi ja Taani maa
3. Aasia	11. Suur-Britannia ja Iro maa
4. Ameerika	12. Portugal ja Hispaania
5. Ameerika	13. Prantsusmaa
6. Australia ja Polineesia	14. Itaalia
7. Wenne-maa	15. Türgi maa, Kreeka maa ja Ioni järvad
8. Lääne-mere kubernemangud	16. Palestiina ehk Iudaani maa

Pernos, R. Jakoobi et Komp. kulle ja warraga.

Kiwi pool trükkitud Tartus L. Höwlingeri jures.

1859.

Esimestest eestikeelsetest geograafiaatlastest

KALLIO KILDEMA, geograafiakandidaat

Tuntud astronoom H. Shapley peab kaarti üheks suuremaks inimkonna avastuseks tähestiku, arvustiku ja aja-arvamise kõrval. Tõepoolest, kuidas saakski tänapäeva relativistlikus maailmakäsituses vaadelda aega seda ruumiga seostamata? Nüüdisaja arvukate uurimuste järgi on kaart üks teatmemahukamaid graafilisi meetodeid üldse. Saksa DV teadlase F. Töpferi arvates ületab kaart näiteks raali mäluseadmes kasutatava magnetlinde informatsiooni mahu 100 korda.

Võib arvata, et atlas (kaart) oli eelmistel sajanditel oma aja kohta üks kõige ilmalikumaid ja teaduslikult täpsemaid raamatuid. Aga milline oli esimene eestikeelne atlas ja selle osa meie rahva vaimses arengus? Teatmeteostest (näiteks «Eesti nõukogude entsüklopeedia») ja ajaloolistest monograafiatest («Eesti NSV ajalugu», II kd., 1963) me seda vastust ei leia. Seetõttu olgu alljärgnevalt toodud mõned märkused arvata-vate esimeste eestikeelsete atlaste kohta.

Meie kasutada olevad andmed lubavad pidada esimeseks eestikeelseks atlaseks raamatut pealkirjaga «Maa Kaardi-Ramat, kus sees 16 Maa Kaarti. Pernos, R. Jakoobi et Komp. kulle ja warraga. Kiwi peäl trükkitud Tartus L. Höwlingeri jures». Tiitellehe pöördel on tsensori märkus ja aastaarv 1859.

Nimetatud atlasega tutvusin kõigepealt Lahemaa Viinistu koolimaja merealases ekspositsioonis ja hiljem Eesti NSV TA raamatukogu Baltika ja haruldaste raamatute osakonnas. Kõige paremini säilinud eksemplar asub Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklikus Raamatukogus.

Vanade kaartide kataloogid nimetatud raamatukogudes kinnitavad, et vanemat eestikeelset atlasi tõenäoliselt ei leidu.

Mida sisaldab see 115 aastat tagasi ilmunud atlas?

Esimesel kaardilehel leiame Maa poolkerade kaardid, igal oma nimetus: lääne- ja idapoolkera, põhja- ja lõuna-

poolkera ning maismaa- ja veerikas poolkera. Lisaks neile on lehe keskel ristkülikujulises raamis (Mercatori projektsioonis) kogu maakera kaart. Seega on esimesel sisesejuhataval lehel 7 kaarti, mistõttu viimaste arv on pealkirjas mainitust suurem. Teistel lehtedel paiknevad järgmised kaardid: 2) Euroopa ja osa Põhja-Aafrikast, Lääne-Idast), 3) Aasia, 4) Aafrika, 5) Ameerika (Põhja- ja Lõuna-Ameerika), 6) Austraalia ja Polüneesia, 7) Venemaa, 8) Läänemere kubernemangud, 9) Saksamaa, Sveisli, Holland ja Belgia (sellel lehel on antud detailsem administratiiv-poliitiline jaotus nummerdatud nimestikuna, kokku 35 üksust), 10) Rootsi, Norra ja Taani, 11) Suurbritannia ja Iiri, 12) Hispaania ja Portugal, 13) Prantsusmaa, 14) Itaalia, 15) Türgi ja Kreeka ning Joonia saarestik, 16) Palestiina ehk Kaananimaa. Seega sisaldab atlas 16 lehte 22 kaardiga.

Kaardid on küll varustatud kaardivõrguga, kuid puudub mõõtkava. Kaardivõrgu (kaar-

diraami suuruse) põhjal võib oletada, et mõõt jääb vahemikku 1:3 000 000 kuni 1:30 000 000. Olgu esitatud ka mõned näited formaadi kohta (mõõdetud kaardiraami siseääreni): Ameerika — 25,8×19,3 cm, Venemaa — 23,1×19,6 cm, Suurbritannia ja Iiri — 19,2×16,3 cm, Aafrika — 19,2×15,9 cm. Kontuurid kaartidel on oma aja kohta küllaltki täpsed. Riigipiire tähistavad värvilised 2...3 mm paksused jooned. Reljeef on antud viirutusega, vetevõrk traditsiooniliselt nagu tänapäeval. Vastav tekst märgib ka rahvaste leviku-alasid (samojeedid jt.).

Tänapäeva seisukohalt jätab kaardikogum kooliatlase mulje. Kuna aga tollal midagi muud seesugust eesti keeles ei olnud, siis oli atlasel ka üldhariduslik-teatmeline tähtsus. Omaette küsimuseks jääb asjaolu, mil määral said sellist kaardistikku kasutada oma hariduse täiendamiseks eestlastest meremehed.

Bibliofiilselt on siin kahtlemata tegemist haruldusega.

Teise eestikeelse atlasena ilmus juba järgmisel, s. o. 1860. aastal, samuti Pärnus, kooliatlase nimetust kandev kaardistik. Tõenäoliselt pole atlasest säilinud ühtki eksemplari, kuid vanemates teatmeteostes (Eesti biograafiline leksikon) on kaardistiku koostajana märgitud E. W. Schultzi. Võib oletada, et see atlas oli peaaegu eelmise kordustrükk.

Kolmas eestikeelne kaardikogum on C. R. Jakobsoni tuntud kooliatlas aastast 1873, millest ilmus mitu kordustrükki (1879. aasta väljaandest leidub eksemplar ka Teaduste Akadeemia raamatukogus). Tuleb märkida, et nii pealkirja, kaartide nomenklatuuri kui ka suuruse (mõõtkava) poolest on Jakobsoni atlas väga sarnane esimese eestikeelse atlasega, mistõttu viimast võib pidada mitte ainult Jakobsoni koostatud atlase eelkäijaks, vaid ka otseseks eeskujuks. Tuleb aga rõhutada Jakobsoni atlase olulisi paremusi: kaardid on varustatud arv- ja joonmõõtkavaga mõõdus 1:3 000 000, 1:5 000 000, 1:15 000 000 jt.; kaartide üldformaat (raamistik) on mõned sentimeetrid suurem esimese eestikeelse atlase omast, parem vormistus (terminoloogia, kohanimede eestipärane kirjutamine, trükitehnika); mitmetel kaartidel on linnade plaanid, mäestike («latvade») profiilid ja Hispaania kohta isegi reljeefprofiil. Ka on atlasest kaarte rohkem, kui pealkiri märgib, ja nende koormus esimese atlasega võrreldes suurem. Seega on Jakobsoni atlas nii teaduslikult kui ka õpetuslikult mitmeti kõrgemal tasemel.

Läänemerekubermangude ja Euroopa kaart 1859. aasta atlasest.